

Hvor kommer moralen fra?

Af Ole Varming

Er moral noget, vi vælger, eller vælger moralen os? Og hvis eksempelvis medlidenhed er medfødt, kan det så overhovedet svare sig at gøre den til genstand for indlæring? I en tid, hvor moralske værdier og normer ikke opleves som fællesgods, er det vigtigt at forske i moralens opståen, skriver kronikøren, der er psykolog, fil.dr. og lic.pæd.

OM BAGGRUND for tildeling af Carnegie-priser, der gives for at have hjulpet mennesker i nød, blev der et år givet følgende beskrivelser af to menneskers uegennyttige indsats: En belønning blev givet til en pædagog, som uden at betænke sig sprang ud på togskinne til en psykisk handicappet dreng og holdt ham og sig selv nede, mens toget passerede over dem begge. En anden belønning blev givet til en mand, der efter at være kommet til at køre ind i en bil, som styrtede ud i et havnebassin, uden tanke på sin egen sikkerhed sprang ud på en isflage og reddede chaufføren ud af den nedstyrtede bil.

Et tredje eksempel: I marts 2005 kastede den 51-årige italienske efterretningsofficer Nicola Calipari sig ind over den netop løsladte journalist Giuliana Sgrena, da deres bil blev beskudt af amerikanske soldater tæt ved lufthavnen i Bagdad, hvorfra de begge skulle være fløjet tilbage til Italien. Caliparis handling reddede journalistens liv, men han blev selv dræbt under sit forsøg på at redde det menneske, han var sendt af sted for at redde. Han blev siden begravet i Italien som nationalhelt.

Spørgsmålet er nu, hvad der dikterede de tre redningsmænds handlinger. Der er for eksempel grund til at spørge, hvorfor de handlede umiddelbart og lynhurtigt tilsyneladende uden tanke på, at de selv kunne miste livet. Man kan f.eks. spørge, om de handlede, fordi de under deres opvækst lærte, at sådan gør man, når man vil være et ordentligt menneske. Problemet kan skæres ned til en besvarelse af følgende spørgsmål: Hvordan beslutter mennesker, hvad der er ondt og godt, rigtigt og forkert at gøre i bestemte situationer, når handlinger til gavn for andre er en nødvendighed? Eller med andre ord: Hvor kommer moralen fra?

SVARET PÅ dette spørgsmål har igennem mange hundrede år været, at moralske skøn afgøres af bevidste, frivillige og rationelle overvejelser, hvor det enkelte menneske i den bestemte situation beslutter sig for, hvad der bør gøres. Den moralske udvikling er ifølge denne opfattelse blevet grundlagt i barndommen, og den moralske 'evne' er langsomt blevet udviklet på grundlag af erfaringer, opdragelse og andres gode moralske eksempler. Denne teori om moralens opståen er bl.a. blevet formuleret af Aristoteles (384-322 fvt.) og Kant (1724-1804), som begge antog, at mennesket er et fornuftsvæsen, som handler ud fra egen indsigt og erkendelse, og som handler moralsk, fordi det det rigtige og foretager handlinger i overensstemmelse med følelser, overtro, vaneforestillinger eller fordomme. For Kant består moral i, at man sætter sig ud over sin natur, fordi mennesket står med et ben i to meget forskellige lejre: På den ene side er mennesket en del af naturen, men på den anden side er det et fornuftsvæsen, som er i stand til at tænke og handle ud fra principper og dermed kan hæve sig over naturens verden.

Tanken om moralens gradvise udvikling ligger også til grund for den kendte moralpsykolog Lawrence Kohlbergs (1927-1987) teori om moraludviklingen hos børn. Hans hovedsynspunkt er, at moraludviklingen følger tænkningens udvikling, hvor tre moralstadier er parallelle med tilsvarende stadier i tænkningens udvikling. Barnet begynder sin tilværelse med, at moralske handlinger motiveres af undgåelse af straf, og ender - efter en række mellemregninger - med, at moralske handlinger dikteres af selvvalgte etiske principper og ansvarlighed.

I DE SENESTE få år har en amerikansk adfærdsforsker på Harvard University, Marc Hauser (f. 1959) imidlertid forsøgt at gøre op med denne opfattelse, idet han på baggrund af omfattende undersøgelser hævder, at store dele af vores moralske adfærd er ubevidst, ufrivillig og universel, og at den udvikles i alle børn på trods af formel opdragelse under opvæksten. Han hævder helt modsat den rationalistiske og gængse opfattelse, at mennesket har en moralsk intuition, der efter de foreløbige undersøgelser ser ud til at gælde alle mennesker i hele verden, og som medfører, at mennesker uden større overvejelser altid vil være i stand til at vurdere, hvorledes der skal handles i konkrete situationer, herunder farefulde situationer. Efter denne opfattelse er det - ligesom det er tilfældet med sproget og dets struktur, som efter den amerikanske sprogforsker Noam Chomsky (f. 1928) findes indbygget i den menneskelige hjerne - ikke os, der vælger moralen, men snarere moralen, der vælger os. Kulturen har efter denne opfattelse ikke den betydning, som er tilfældet i forbindelse med den rationalistiske opfattelse. Han sammenligner moralske intuitionsbestemte handlinger med reflekser, der medfører, at vi handler moralsk som noget, der sker, uden at vi er bevidste om, hvordan og hvorfor vi gør det.

Det empiriske grundlag for denne opfattelse har Marc Hauser fra erfaringer med forsøgspersoners besvarelse af opgaver indeholdende moralske dilemmaer, der går ud på at foretage valg mellem alternativer, som begge er lige ubehagelige. Omkring 6.000 mennesker i en lang række lande har foreløbig taget stilling til sådanne opgaver og danner dermed den foreløbige basis for Hausers konklusioner.

En typisk opgave med et indbygget moralsk dilemma kunne se således ud: En kvinde står på en bro, hvorfra hun kan se, at et førerløst tog kommer ned ad sporet med retning mod fem mennesker, som vil blive ramt og dræbt. Kvinden har mulighed for at trække i et håndtag, så toget bliver ført ind på et sidespor, hvor der ganske vist står én enkelt person, som så vil blive dræbt. Forsøgspersonen skal nu beslutte sig for i forbindelse med afkrydsning af en række ja-nej-spørgsmål, om kvinden skal trække i håndtaget. I en tilsvarende opgave står en mand på broen og ser ned på det løbske tog. Han kan forhindre, at de fem mennesker på togskinne bliver dræbt, hvis han aktivt skubber en mand, der står ved siden af ham, ned fra broen, hvilket vil dræbe manden, men redde de fem. Forsøgspersonen skal nu - ligeledes i et ja-nejskema - beslutte sig for, hvad der skal gøres.

Resultatet af mange besvarelser af disse to typer opgaver er, at flertallet i den første version vil lade kvinden trække i håndtaget og tilkendegiver dermed, at de betragter handlingen som moralsk acceptabel, hvorimod flertallet i den anden version tager afstand fra at skubbe manden på broen ned på skinnerne, selv om det ville kunne redde de fem mennesker. I praksis er de to situationer identiske, men vurderes altså med en moralsk målestok helt forskelligt.

Forsøget er som sagt blevet afprøvet på mange mennesker i mange lande, hvor vidt forskellige mennesker har svaret næsten enslydende til trods for forskelle i uddannelse, kultur, religion, alder og køn. Disse forskelle har imidlertid ikke medført

væsentlige forskelle på, hvad forsøgspersonerne mener om moralsk forsvarlige afgørelser med hensyn til at gøre skade. Tværtimod har flertallet været i stand til umiddelbart at beslutte, hvordan der bør handles i en bestemt situation, og at være enige om, at det er moralsk forkert aktivt og bevidst at skubbe et andet menneske i døden. Til trods for denne enighed er det imidlertid bemærkelsesmæssigt, at når forsøgspersonerne efterfølgende bliver bedt om at anføre begrundelser for deres afgørelse, så er de ude afstand til at gøre det. Meget kunne derfor tyde på, at der er tale om rent følelsesmæssige afgørelser som grundlag for moralske beslutninger, en mulighed som bl.a. hjerneundersøgelser peger på. Derfor taler Marc Hauser om moralsk intuition.

Han hævder derfor, at der her er tale om en universel moral, som deles af mennesker uanset kulturelle forskelle, race og etnisk tilhørsforhold, og at mennesker er udstyret med en fælles grundlæggende moral, som er et resultat af den måde, den menneskelige hjerne biologisk set fungerer på. Han mener desuden at kunne konstatere svage spor af moralsk intuition hos aber.

Teorien kunne for en humanistisk tankegang ligne en form for biologisme, det vil sige, at menneskelige fænomener forklares som resultater af neurofysiologiske forløb, hvor mennesket i sin yderste konsekvens reduceres til ren fysiologi og sidestilles med primitive dyrearter eller robotter. Ikke desto mindre er der grund til at sætte denne biologiske teori i relation til en række fund, der ligeledes peger i retning af tilstedeværelsen af universelle moralske værdier. Da meget tyder på, at der er tale om universelle, moralske værdier, der sammen med tilegnede værdier i løbet af opvæksten udgør menneskers moral, skal der i det følgende ses på nogle undersøgelser af en helt anden art, men som peger i samme retning, nemlig at en del af vores moral er af universel karakter.

DEN FØRSTE af disse undersøgelser er foretaget af den fransk-amerikanske etnolog René Dubos (1901-1982), som fandt frem til en række grundværdier, nemlig barmhjertighed, ømhed, orden og form, lov og orden samt æstetik, bl.a. ved at studere tusindårgamle malerier i persiske og franske klippehuler. På baggrund af en lang række studier sluttede han sig således eksempelvis til tilstedeværelsen af ømhed ved at undersøge en præhistorisk grav, hvor en kvinde ligger med et barn i sine arme. Et andet eksempel stammer fra en 9.000 år gammel nordamerikansk grav, hvor der ligger sandaler til forskellige aldersklasser, og hvor de mindste er foret med kaninskind. Dubos ser heri trangen og viljen til at beskytte de små og svagere. I graveksemplet har de levende af ømhed villet bringe barnet og moderen i den ømmeste og varmeste situation.

Den anden undersøgelse er foretaget af den engelske forfatter, teolog og litteraturhistoriker C.S. Lewis (1898-1963), der har gjort opmærksom på de moralske, universelle værdier, der gør det muligt for os at skelne mellem, hvad der er rigtigt og forkert, sandt og falsk, ondt og godt, fordi de udgør pejlemærker i den menneskelige tilværelse. Ved at studere værdiformuleringer i en lang række kulturer og civilisationer var han i stand til at identificere en række fællesmenneskelige værdier, som var gældende hen over grænserne mellem nationer, religioner og civilisationer. Pointen i hans undersøgelse er, at moralen stort set har samme indhold i alle verdens forskellige kulturer og til forskellige tider. Moralens må derfor betragtes som en objektiv og universel moral, der markerer, hvad der er godt og ondt - og ikke som subjektive værdier, der varierer med tid og sted. I alt fandt han frem til otte værdier (godgørenhed, pligter mod forældre, gamle og forfædre, pligter mod børn og efterkommere, retfærdighed, pålidelighed og sanddrøhed, barmhjertighed og

ædelmodighed), som omsat til et mere nutidigt sprog kan siges at dreje sig om barmhjertighed, hæderlighed, mod, hjælpsomhed og uselvskhed. Hans konklusion er, at værdier er andet og mere end et udtryk for menneskers private opfattelse, og at moral ikke kan reduceres til et spørgsmål om forskelle i smag og behag, men hører med til det at være menneske, fordi de udgør det førkulturelle grundlag i det menneskelige fællesskab.

DEN DANSKE religionsfilosof og teologiprofessor K.E. Løgstrup (1905-81) formulerede en række værdier, som han betegnede som suveræne og spontane livsytringer, og som han hævder, at vi som mennesker ikke har skabt eller er ophavsmænd til, men som udgør grundlaget for den menneskelige tilværelse, fordi de har gjort sig gældende fra tidernes morgen og dermed udgør det konstante element i vores tilværelse. Han betegner dem derfor i lighed med C.S. Lewis som førkulturelle. I sin forskning omtaler han især værdierne tillid, barmhjertighed, medlidenhed, kærlighed og talens åbenhed. Han betegner dem som suveræne, fordi de er uafhængige af vores adfærd og som spontane, fordi de sætter sig gennem, uanset hvad vi gør. Vi styrer dem ikke, og vi vælger dem ikke, og vi kan hverken skabe dem eller erstatte dem. Når situationen dukker op, melder de sig og tvinger os til at handle, således som de to indledende eksempler viser. Derfor kan de heller ikke gøres til genstand for undervisning og indlæring. Man kan derfor ikke lære f.eks. at udøve medlidenhed, men medlidenheden er spontan og kommer bag på os, når vi er i bestemte situationer. Ud fra denne opfattelse kan man kun give plads for de suveræne og spontane livsytringer, så der ikke lægges dem hindringer i vejen.

Det betyder imidlertid ikke, at de ikke kan ødelægges i kraft af uheldige omstændigheder i omgivelserne og ændre sig til deres modsætninger, så f.eks. skuffet tillid bliver til mistillid, hvilket f.eks. ses hos børn, der har været udsat for omsorgssvigt. Der skal derfor til stadighed arbejdes på at forbedre bl.a. lovgivningen i almindelighed og specielt forholdene for børn med henblik på at beskytte de værdier, som vi ikke selv er herrer over, så de ikke udvikler sig til deres modsætninger.

HVIS VI vender tilbage til indledningens spørgsmål om, hvad der får os til at handle moralsk i bestemte situationer, så tyder meget på, at den rationalistiske opfattelse ikke holder. De tre eksempler på uselviske handlinger viser klart og tydeligt, at de tre redningsmænd ikke overvejer og derefter beslutter sig for, hvad de vil gøre, men kaster sig ud i opgaven til gavn for den nødstedte. Meget peger derfor på, at vigtige dele af vores moral er - som Lewis og Løgstrup som nævnt har formuleret det - førkulturel. Vi har ikke lært at vise barmhjertighed, men er derimod udstyret med forudsætninger for at handle barmhjertigt. Om disse forudsætninger skyldes neurofysiologiske kredsløb i hjernen, og om der dermed er tale om et stykke evolutionært arvegods, som Marc Hausers forskning argumenterer for, kan det være vanskeligt at acceptere, hvis man udelukkende tænker i humanistiske baner. På den anden side er det et faktum - belyst på fire forskellige måder ovenfor - at moralske handlinger tilsyneladende har mange fællestræk både kulturelt, psykologisk, etnologisk og historisk - og måske neurofysiologisk. Desuden skal det huskes, at Kant som nævnt tidligere også betragter mennesket som præget af den natur, som vi også er en del af.

På grund af den stigende samfundsmæssige interesse for moral og for moralens betydning i den moderne tilværelse er der derfor gode grunde til at fortsætte forskning i eksistentielle og samfundsmæssige aspekter af menneskets moralpsykologi. Det er der, fordi der i de seneste år har vist sig et stærkt behov for at

formulere moralske retningslinjer. Dette behov er især opstået i en periode, hvor moralske værdier og normer ikke længere giver sig af sig selv, fordi de ikke mere opfattes som fælles arvegods. Selv om der ikke findes endegyldige svar på moralske spørgsmål, er det til stadighed en vigtig opgave på grundlag af de forskellige tanker om moral at finde et både personligt og fælles ståsted. I denne forbindelse er der også grund til at inddrage naturvidenskaben.

Måske skulle man prøve at leve op til indholdet af et citat (meddelt i en nekrolog) af den for nylig afdøde fysiker Jens Martin Knudsen: "Stjernerne over os og de moralske love inden i os er lige uudgrundelige, lige mystiske. De kalder på forskning og samarbejde. Naturvidenskab og humanistisk forskning må gå hånd i hånd for at belyse menneskets vilkår".

(Kroniken i Politiken, søndag 29. maj 2005)